

JEZIK U SAVREMENOJ KOMUNIKACIJI

Tribina

Prof. dr. Vladimir Štambuk

Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu
Filološki fakultet u Beogradu
MENI KOMUNIKACIJA I PRAKSA
Prof. dr. Radoje Čanović
Prof. dr. Jovan Vuković
Doc. dr. Božo Čirić
Prof. dr. Vladimir Štambuk

Prof. dr. Radoje Čanović
Prof. dr. Jovan Vuković
Prof. dr. Božo Čirić
Prof. dr. Vladimir Štambuk

1. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
2. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
3. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
4. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
5. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
6. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
7. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji
8. Jezik i društvo u savremenoj komunikaciji

**CENTAR ZA MARKSIZAM
UNIVERZITETA U BEOGRADU**

Prof. dr. Radoje Čanović
Prof. dr. Jovan Vuković
Prof. dr. Božo Čirić
Prof. dr. Vladimir Štambuk

Egon Fekete

STRANA LEKSIKA U SRPSKOHRVATSKOM STANDARDNOM JEZIKU

Nema, valjda, naroda kome nije stalo do autonomnosti i nepomućene čistote i izvornosti vlastitog jezičkog izraza ne samo u literarnom nego i u svakom drugom funkcionalnom izražavanju. I neupućenima u jezičku problematiku ili, čak, rekao bih — naročito njima, kao da je sasvim jasno da opasnost po neoskrnavljenu lepotu i čistotu jezika, s jedne strane, te njegovu komunikacijsku sposobnost, pa i samu njegovu sudbinu, s druge strane, leži ne samo u domaćem nehatu prema jezičkom biću, u jezičkoj proizvoljnosti i stalnim ogrešenjima o njegovu unutrašnju strukturu već jednako tako, ako ne i više, tu opasnost vide počesto i u sve većem prodoru onog izražajnog manira koji se u jezik infiltrira iz drugih jezičkih struktura i komunikacionih sistema. Ova se opasnost manje vidi u tvorbenim ili sintaksičkim modelima preuzetim iz drugih jezika (što najčešće ostaje i nezapaženo) ali se ona veoma jasno sagledava gotovo uvek kada je u pitanju leksika stranog porekla u izražajnom fondu našeg jezika. Pri tome se mogu zapaziti bar dva neprijateljska stava: (1) Stranu reč treba načelno izbegavati i uvek, kad je to moguće, zamenjivati domaćom (a moguće je — uvek kada pored strane imamo i svoju); (2) Strane su reči u našem jeziku nepoželjne i njih treba nepoštedno izgoniti i to bar iz dva razloga: (a) ugrožavaju izražajni lik standardnog jezika i udaljavaju ga od njegove narodne osnovice i (b) ugrožavaju komunikacijsku sposobnost jezika, jer su nerazumljive ili se upotrebljavaju u pogrešnom značenju. Nasuprot ovakvim shvatanjima stoje ona koja dopuštaju da strana reč može imati sasvim umesnu upotrebu, i to ne samo onda kada nema domaćeg ekvivalenta već i kada se radi o posebnim funkcionalnim stilovima ili oblicima saopštavanja, pre svega u domenu naučne informacije, politike, jezika štampe, prava, administracije, pa i u svakodnevnom opštenju, posebno kada su u pitanju pojmovi vezani za tekovine moderne tehnike i civilizacije ili kada se radi o rečima stranog porekla koje su odavno ušle u jezik i već postale sastavni deo leksičkog fonda svakog iole obrazovanog čoveka. †

Nema valjda ni jednog razgovora o jeziku, a da se ne dodirne i ova tema. Tako je recimo, na nedavno održanom jezičkom savetovanju u Beogradu,¹ moglo da se čuje i to da je "upotreba stranih reči snobizam".² Jedan šaljivi nedeljnik list³ objavio je, opet, sa istog savetovanja sasvim ozbiljan napis pod naslovom "Pomor naših reči" vajkajući se kako su još "od Vukovih pa do današnjih dana naša kultura i naš jezik u znaku izvesnog neprestanog (kako bi Skerlić rekao) "poevropljavanja"⁴ pa se zabrinuti izvestilac pita "da li deca u školama umesto čitanke treba da iščitaju Vujaklijin rečnik" da bi, uzgred budi rečeno, i sam taj zabrinuti izvestilac upotrebio podosta takvih izraza kojima je upravo mesto u rečniku Vujaklijinog tipa, takvih kao što su: *federacija, diskusija, ekološki, publika, dilema, komentar, regal, standard, dijalektologija, lingvistika, diskutant, sintaksa, regionalna separatizacija, inventivnost, gramatičke norme, eminentan, funkcija, konstrukcija* itd. Izričito su kritikovani čak i takvi čistunci i protivnici "poplave nepotrebnih pomodarskih tuđica" kao što je, na primer, bio Skerlić zato što je 1867. sam u jednoj prilici "umesto da kaže "neuravnoteženi ljudi" "sasvim ozbiljno napisao: *dezekvilibrirani*, a drugi put, umesto *glupost* (ili velika glupost) napisao *inepcija* "Rečeno je da toga, istina, ima" i u Cvijića, u Isidore Sekulić itd, a koliko ih tek ima u drugih" da bi se najzad izveo zaključak da: "Što manji duh, to veći uvoznik"⁵. Pominjem ovo ne zbog samih autora koliko sa ova dva razloga: (1) što su slična gledanja na upotrebu tuđica vrlo rasprostranjena, naročito među nestručnom publikom, ponekad i u stručnim krugovima i (2) što najezda stranih reči a isto tako i njihov progon nikako nije stvar novijeg datuma. Naprotiv, već su prvi bojovnici za lepotu i čistotu književnog jezika počev od Vuka i njegovih saboraca potezali mač u odbranu narodnog tkiva od najezde stranog jezičkog elementa, naročito leksičkog. Ta borba se protegla i do nas, što znači dvoje: (1) da proces nadiranja strane leksike nije zaustavljen i (2) da suprotstavljnje prilivu tuđica nije uvek urodilo željenim plodom. U vezi s tim valjalo bi odgovoriti na pitanje: ima li protivljenje tuđicama ikak-

1 Savetovanje pod naslovom Aktuelna pitanja naše jezičke kulture, održano u Beogradu od 26. do 28. aprila 1982. Saopštenje sa ovog savetovanja objavljuje se u posebnoj publikaciji, zborniku.

2 A. Savić u saopštenju jezik naš svagdašnji, isp. zbornik.

3 Jež, jugoslovenski list za humor i satiru, Beograd, 14. maja 1982, br. 2236, str. 2.

4 Jež, deo izveštaja sa savetovanja potpisan sa D. Vitošević, isto.

5 M. Marković, Jež, isto, napis pod naslovom Dozvolite mi da održim svoj matemati govori.

vog smisla s obzirom na takav ishod stvari? Iz ovoga proističe i drugo: treba li, prema tome, uopšte i voditi borbu protiv njih?, a ako treba, onda — u kojim to domenima jezičkog izražavanja?

U spletu ovih pitanja moglo bi se postaviti još jedno: u kojoj meri je uopšte jezičko biće otporno ili prijemčivo, odbojno ili blagonaklono, prikladno ili nepodesno za prihvatanje onoga što iz drugih jezika u njega nadire? Mislim da je u tom smislu indikativno razmotriti — kako su prošla najranija nastojanja da se jezik očuva od neželjenih stranih nanosa. Podestio bih samo na neka od njih, bez pretenzija da svestrano i iscrpno prikažu stanje stvari. Za načelan zaključak i to će, nadam se, biti instruktivno. Počeo bih od rodonačelnika našeg modernog književnog jezika, na kojeg se uvek rado pozivamo kad god prosuđujemo o jeziku i njegovom tkivu. Pre toga, hteo bih da podsetim i na jedno jedinstveno delo iz ove tematike. To je "Građa za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu", autora V. Mihailovića⁶, koja je objavljena u dva toma. Zasnovana na leksičkom korpusu od oko 190 izvora nastalih u periodu od 1660. do 1816. — dakle na materijalu pre pojave Vukovog prvog izdanja Rječnika. Građa prema saopštenju skupljača, registruje oko 7000 reči stranog porekla koje su bile u upotrebi u pisanim izvorima u razdoblju koje je prethodilo vukovskoj eposi, u delima vojvođanskih stvaralaca, kojima su ovi nastojali da kulturna i tehnička dostignuća tadašnje Evrope približe našem svetu (isp. ib. VIII). Dakle već u najranijim delima naše građanske inteligencije, naročito 18-tog veka, pored ruskih i crkvenoslovenskih leksema nalazimo i mnoštvo nemačkih, mađarskih, francuskih, italijanskih, grčkih, latinskih, pa i engleskih reči, takvih kao što su npr. *dijalekt*, *dijalektik*, *dijalektika*, *dijalektičeski*, *dijalogizirati*, *dijeta*, *dijetalni*, *demokratija*, *diopika*, *diploma*, *direk*, *direkt*, *direktor*, *direktorstvo*, *direkcija*, *disident*, *diskrecija*, *diferencijalan*, *elektrizirati*, *elektricitet*, *element*, *elegija*, *eminencija*, *emisar*, *epoha*, *etiketa* itd. — i danas sasvim običnih leksema. Sve je to, dakako, razumljivo ako se ima na umu neosporna činjenica — da je i jezik tadašnje naše duhovne i kulturne inteligencije kao god i narodni jezik u vreme svog ustoličavanja bio ipak nesposoban da zadovolji sve potrebe obeležavanja pojmova duhovnog i materijalnog napretka savremene civilizacije, pogotovo u oblasti nauke, prava, administracije, obrazovanja i sl.

⁶ V. Mihailović, *Građa za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu*, I tom (A — L.J.). Novi Sad 1972, II tom (M — Š), Novi Sad 1974. izd. Instituta za lingvistik.

Sa tom nesposobnošću, kao što je poznato, susreo se i sam Vuk, najizrazitije prilikom prevođenja Novoga zaveta. Prema vlasitom navodu, Vuk je prevodeći taj hrišćanski tekst upotrebio čak 30 turskih reči, iako je, kako veli, "bio rad da bi se iz ove knjige. . . mogao poznati i pravi naš narodni jezik" (Predg., 15). Ako danas pogledamo taj spisak turcizama zapažamo: neki su u međuvremenu izgubljeni, takvi kao: *ažduvan, ise, nišeste*; neki su opet iako sasvim zamenjivi drugima, kao: *badava, basamak, pazar*, dospeli u sloj jezičkog supstandarda, dok su neke ušle u nacionalnu leksiku čak probranog stila, kao: *dolama, zanat, lenger, neimar, sunder, torba, te hajduk i čaršija*.⁷ Uostalom, svoj stav ne samo prema turskim rečima već prema tuđicama uopšte Vuk je jasno iskazao u čuvenom predgovoru prvom izdanju svoga rečnika od 1818. godine gde (na str. XX) piše: "Turske riječi. . . će mi je odma moglo pasti na um, zamjenjivao sam i Srpskim riječma. Najviše od ovi Turskije riječi mogu se bez svake muke išćerati iz našeg jezika, zašto imamo Srpske mjesto njija dekoje se može biti ni u godini dana ne spominju: ali sam i ja — veli Vuk — opet pisao, zašto sam čuo će se u narodu govore. . . a ima nekoliko i takvih riječi Turski, koje ćemo morati zadržati i posvojiti, n. p. *boja (bojiti, bojenje), amanet, tepsija, đerđef, top, barjak, barjaktar, brk, burmut (burmutica), čakšire. . .* i t.d. Ali zato opet, zaključuje Vuk, nikakav pametan čovek ne može reći, da je Srpski jezik opoganjen tuđim riječma, i da se zato ne može jezikom nazvati. Danas — veli dalje Vuk — nema na ovome svijetu nijednoga jezika (ni staroga ni novoga), u kome nema tuđi riječi (i u samim Slavenskim klasičeskim knjigama mlogo zasluženoga Raića ima tuđi riječi (gotov) koliko i u Srpskom jeziku, n. p. *akcidencija, arstъ, armija, lađerъ, karaulъ, komanda, kondicija, attesticija, linija, punktъ, komedantъ, kolegija, traktatъ, dištriktъ, potencija, epistolija, cirkulъ, familija, kvartirъ, konakъ, sandukъ itd.*") Vuk kao da se brani od prigovora zbog takvog stava, pa dodaje: "Ali zato opet ja tuđe riječi ne branim, nego i ja kažem, da se treba truditi i čistiti jezik od tuđi riječi (ne samo od Turskije, nego i od svaki drugi čije mu drago bile. . .)" ali naglašava — "koliko se može; ali što se ne može, ne treba za ono mrziti na jezik". Opominjući da se pri eventualnom čišćenju jezika od tuđica ne upadne u još veću grešku — u građenju neprikladnih inovacija, Vuk upozorava: "Opet je bolje uzeti tuđu riječ, koja je poznata u narodu, nego li naopak o novu graditi" (isto).

⁷ Novi zavjet gospoda našega Isusa Hrista, preveo Vuk Stef. Karadžić, u Beču 1847, izd. Prosveta, Beograd, 15.

Kao što se vidi, Vuk je, svakako i pod uticajem učenog Kopitara, od samog početka svojeg delovanja bio svestan da je iluzorno oslanjati se isključivo na izražajni fond narodnog jezika, i da su pozajmice sa strane neminovne. Za razliku od onih koji su strahovali da će sudbina jezika biti ugrožena prodorom elemenata drugih jezika, Vuk je čak opravdavao takvu praksu i, u konkretnom slučaju, ukazivao na to da je neminovno da nam u jeziku za stalno ostanu turske i druge strane reči, da u tome treba videti mogućnost za bogaćenje jezika, a ne zbog toga "mrziti na jezik". Vuk je i u drugim prilikama bio protiv nastojanja da se izbacuju strane reči i za njih po svaku cenu traže domaće zamene. Kada je, tako, u Kneževini Srbiji Društvo srpske slovesnosti poduzelo akciju da za potrebe škole, kulture, nauke i savremene civilizacije uopšte, iznađe, umesto stranih, domaće termine, u čemu je naočito prednjači J. Sterija Popović, Vuk se, prema Sterijinom navođenju, na sednici od 20. maja 1845. godine "izrazio i usmeno i pismeno, da društvo, zanimajući se ovim poslom ništa drugo ne čini, nego samo kvari i grdi naš jezik".⁸ Čak i Sterija koji se inače, gotovo kao i mi danas, jada da tuđe reči "mnogo se daju kod nas lako srbski izraziti" i da su "neke uvedene bez nužde, ili po nekoj modi" (13) mora da prizna da ipak "od reči strani . . . nije se sačuvao ni jedan narod, niti se može sačuvati", a i "teško ih je sasvim prognati iz običnog govora, jer se narod ne zanima jezikoslovijem i čišćenjem reči" (13). Već je i Steriji bilo jasno da "Svakij narod ne može se sam razviti i izobraziti, nego pozajmljuje prosvetljenije od drugi. . ." i "mešajući se sa drugim narodom prijmamo njegove običaje, sprave, orudija, pa s njima i reči" (12–13), te otuda "kad jedan put ona uđe u upotrebljenije, i dobije građanstvo . . . " ona postaje takva "da je se niko ne bi rado lišio" (12) "a kad je jednom reč u upotrebljeniju, i postane obšte poznatom onda će se sroditi s nama" (16). To veli Sterija pre skoro 140 godina, tačnije 1847. u Glasniku DSS., a spominjem to ovde stoga što su njegova razmišljanja u načelu gotovo identična nekim današnjim.⁹ Pa kad je već tako da pogledamo samo za trenutak šta je pokazalo to gotovo stopedesetogodišnje razdoblje, što se upotrebe stranih reči u našem

⁸ Glasnik Društva srpske slovesnosti, Beograd 1847, sv. I, str. 8

⁹ Na Sterijin odnos prema stranoj leksici, prvenstveno terminološkoj, nedavno su na naučnom skupu posvećenom Steriji, održanom u SANU od 12. do 14. maja 1982. podsetili A. Mladenović u saopštenju Sterijina shvatanja o terminološkom rečniku i građanskoj ćirilici, te J. Kašić u radu pod naslovom Sterijin rad na književnojezičkoj terminologiji. Inače prve formulacije o problemu stranih reči u naučnoj terminologiji ispisuje Jovan Stejić u studiji o Vukovom prevodu Novog zaveta, isp. Glasnik SUD II, 20–21.

jeziku tiče. Navešću samo jedan tipičan primer. Iako je morao priznati da "od reči strani. . . nije se sačuvao ni jedan narod pa ni naš", iako "reči mnoge se daju kod nas lako srbski izraziti" pa tome daje kao potvrdu primer: "č^{et}vt" mesto "č^{er}ek, frtalj," pa "časokaz" mesto "sat, ura", "rogožina," mesto "asura", No kada je — kaže Sterija dalje — teško ovi rečij, koje narod prisvaja, otresti se: koliko bi lakše bilo — veli on — sačuvatih se u vtorom slučaju, . . . samo kad bi se obraćalo više pozora. . . "Zavodi se na pr., veli Sterija, u Srbiji hudožestvo pečatiti knjige. Onaj koji je to prvij zaveo, ili koji je uredbu izdavao, da je odma to nazvao *Knjigopečatnjom*, sad niko ne bi znao za *tipografiju*, i eto jedna strana reč manje kod nas. Knjigopečatnja treba *nadziratelja*, ali onaj, koji je o tome govorio, čuo je, može biti, kako se u Budimskoj *tipografiji* nalazi *inšpektor*, te sad svi i kod nas obraćaju se i pišu inšpektoru tipografije" (13—14). Isto tako, žali se dalje Sterija, "imamo *ekshoratora, direktora, rektora, deputaciju fonda školskog. Redaktora* nemamo, ali imamo *cenзора, faktora i secere; — Koncipistu* nemamo, ali imamo *sekretara, arhivara, kancelistu, praktikanta*; imamo *indorzat, repliku, dupliku, rekurs*; ili (kako prosti kažu) *rekuraciju*; imamo *unterofficire, kaptemarmusa, đumruk, mezulane, stražameštere, inkviziciju, komisiju, kontrolu, tapiju* i druge. . ." da bi zbog svih tih i takvih reči Sterija zavapio rečima: "Ne mora li ovde iskrenom rodoljubcu srdce zaplakati se, gledajući takvu nemarnost, da se reči strane bez svakoga obzira ne samo uvlače, nego im se suštestvovanje uredbeno utvrđuje? protiv čega je Popečiteljstvo Prosvještenija prinuđeno bilo zvanično dejstvovati" (u napomeni se navodi da je Ministarstvo prosvete "Smestištu, gde se drevnosti hrane, dalo. . . naimenovanije "muzeum" . . . a "Muzeum je reč lepa, ali je Srbinu. . . bila nepoznata. . ." "Sada počem je i strana reč muzeum poznata postala, teško ju je iskoreniti" veli Sterija na kraju svog razmišljanja. (14)

Zanimljivo je, pa i više od toga — poučno je uočiti kakvu su sudbinu imala nastojanja, tadašnjih srpskih građanskih intelektualaca da strane reči zamene domaćima. U pomenutom Glasniku DSS pod naslovom "Nazivoslovne reči", str. 1. do 9. nalazi se spisak stranih reči koje je trebalo smatrati nepoželjnim i za koje su pedloženi domaći izrazi. Među rečima "non grata", našle su se i ove: *abortus* (predloženo: *pometak, pobacivanje*), *apsolutizam* (*neograničenost vlade*), *apsurdno* (*neumno, neskadno*), *aklamacija* (*priklik, akord*, (glasoslog), *akuratno* (tačno), *akta* (delopiš), *akcija* (učastnica), *akt* (dejstvo, delo), *administracija* (upraviteljstvo; upravljanje), *administrator* (namešnik), *adresa* (nadpis, odpis), *advokat* (pravobranitelj), *agent* (ispravnik), *agresor* (napadač), *agitacija* (pokretanje), *agitor* (pokretač), *agoni-*

ja (smrtna borba), *alternativno* (naizmenice), *alegorija* (inokaz), *alijansa* (sojuz), *amnestija* (oprostaj), *amortizacija* (poništenje), *analogija* (podobnost), *analiza* (razlaganje), suprotno *sinteza* (slaganje), *anarhija* (bezvlađe), *anatomija* (izudnica), *antagonizam* (suprotnost), *antropologija* (čovekoslovije), *anticipacija* (predprijem), *antipatija* (protivočuvstvije), *antiteza* (protivnost), *apatija* (bezčuvstvije), *aforizmi* (samostavci), *apologija* (poborno slovo), *apostrof* (jerik), *apoteka* (lekovnica, lekarnica), *apoteoza* (oboženije), *aparat* (pribor), *apelovati* (naricati, pozvati), *apetit* (poktev), *a priori* (umoizvorno), *arbiter* (izborni sudija), *arheologija* (drevnostnica), *arhitektura* (postrojnica), *arenda* (zakup), *argument* (dokaz), *aristokracija* (boljarstvo), *aritmetika* (čislenica, računica), *asistent*, *ađutant* (priručnik), *astrologija* (zvezdarstvo), *astronomija* (zvezdoslovije), *ateizam* (bezbožije), *ateista* (bezbožnik), *atmosfera* (vazduhokružje), *azil* (priežište), *atom* (nedelimak), *atrofija* (sužica), *atentat* (pokušaj zločinstva), *atest* (svedočanstvo), *atrakcija* (privlačenje), *atribut* (svojtvo), *aukcija* (javna prodaja), *audijencija* (sasluška), *auditor* (saslušatelj, slušatelj), *auditorijum* (slušalište), *autokracija* (samodržavije), *automat* (samokreća), *autonomija* (samozakoničnost), *autopsija* (samoviđenje, samogled) itd. — da se ograničim samo na lekseme i to ne sve, koje su date pod slovo A. Dalekovidost Vukova potvrdila se i u ovoj prilici kada je nastojanje da se ove reči zamene predloženim osudio. Uostalom, i sam je Vuk u svome jezičkom izražavanju imao znatan broj takvih tuđica. Nalazimo ih kod njega u svakoj prilici, i to ne samo iz truskog, niti samo one koje su bile svojstvene narodnoj leksici. Prelistavanje njegovih pisama, na primer, daje dovoljno podataka za to. U njima, na primer, nalazimo reči i latinskog, grčkog, francuskog, mađarskog, italijanskog, pa i nemačkog i engleskog porekla od kojih su mnoge ostale u našem jeziku i do danas. Naravno, najviše je u Vuka turcizama, a najmanje hungarizama. Bez izrazitijeg su uticaja na Vuka i nemački jezik, što je karakteristika i današnjeg književnojezičkog izraza (za razliku do narodnog supastandarda za koji je nemačka leksika bila vrlo prijemčiva). Navešću ovom prilikom samo neke od takvih reči koje se mogu naći u knjigama njegove Prepiske.¹⁰ Tu, pored drugih, čitamo i: *arhiv* (3,336), *atestat* (6,50), *arhidijeceza* (2,169), *brošura* (3,288), *biblioteka* (6,58), *banknota* (3,200), *budžet* (6,135), *veresija* (3,186), *gramatika* (3,92), *deležanca* (4,15), *denuncijacija* (6,97), *diploma* (6,66), *egzemplar* (2,169), *eksemplar* (3,225), *akspedirati* (3,206), *interesantno* (3,94), *imperator*

¹⁰ isp. Vukova prepiska, knj. I—VII, Beograd 1907—1913; primeri su navođeni iz 2., 3., 4., 6. knjige.

(6,63), *kvartir* (4,164), *kreditor* (2,6), *korespondencija* (6,66), *komentar* (6,97), *kurir* (4,82), *kontumac* (3,182), *kavalir* (3,95), *komisioner* (2,6), *kontumacki* (6,111), *kvita* (6,66), *liker* (3,225), *literatura* (3,92), *literator* (6,58), *logika* (6,28), *ministar* (6,63), *maroken* (6,58), *nurija* (2,169), *obligacija* (2,143), *orginal* (4,23), *opozicija* (4,176), *ortografija* (3,94, 6,58), *original* (2,143), *penzija* (6,109), *pasoš* (4,163), *poeta* (6,29), *prenumeracija* (6,22), *praktikant* (6,56), *propaganda* (3,337), *prezidentski* (6,98), *provizion* (u značenju provizija, 3,200), *profesor* (3,97), *rezeuzant* (3,94), *recenzija* (3,94), *rest* (2,6), *senef* (3,222), *testament* (2,143), *tranzitiriti* (3,206), *tutor* (6,50), *tipografija* (6,110) *familija* (3,96), *fotografija* (3,233), *cenzura* (6,141), *univerzitet* (6,55) itd. Čak i u predgovoru svog prevoda Novog zavjeta nalazimo reči kao *kritika*, *kritizirati*, a u ostalim prilikama i mnogo više toga, dakle i u onim slučajevima kada za njih ima domaću, narodnu reč. Uostalom izvestan broj tuđica Vuk je uneo već i u leksički korpus prvog izdanja svog rečnika, gde, pored turcizama, nalazimo i one preuzete iz nemačkog ili mađarskog od kojih je znatan deo pozajmica iz latinskog, francuskog, italijanskog ili su slovenskog i grčkog porekla koji su naročito preko vojvođanske leksike prodirali u jezik našeg društvenog, poslovnog i opštekulturnog života.¹¹ "Tako je, veli P. Ivić, veliki realista Vuk otvorio put bogaćenju našeg književnog jezika iz obaju mogućih izvora, preuzimanjem iz drugih jezika i, u organičenoj meri, stvaranjem neologizama po obrascima već prisutnim u jeziku. Ovo je bilo preko potrebno jer je u epohama koje su sledile brzi razvoj našeg društva donosio — i još uvek donosi — u svakoj deceniji hiljade novih pojmova i s njima i hiljade novih reči. . . Zahvaljujući razvojnim smernicama koje su date u Vukovom delu, ovaj proces naglog širenja leksičkog fonda prošao je sa srazmerno malo potresa i bez onog veštačkog otežavanja sopstvene situacije koje stvara puristička opterećenost" (ib. 24—25).

Iz svega izloženog, mogu se skicirati i neka načelna opredeljenja, zasnovana kako na realnom stanju stvari tako i na poukama iz onoga što nam je donelo naše istorijsko iskustvo.

Pre svega: već od samog početka utvrđenja našeg modernog književnog jezika postalo je jasno, i pored svih protivljenja i bojazni, da je (1) strana leksička sredstvo bogaćenja, a ne osiromašivanja ili oskrnavljanja jezika;

¹¹ Isp. o tome detaljnije: P. Ivić, O Vukovom srpskom rječniku iz 1818. godine, pogovor fototipskom izdanju Prosvete, str. 84.

(2) uvođenje stranog izražajnog sredstva kao god i njegovo izgonjenje iz jezika nije stvar dobre volje ili zlovolje pojedinaca; prihvatanje ovog leksičkog sloja mora se posmatrati kroz sistem jezika i njegovih realnih potreba;

(3) tuđice nisu obavezno elemenat koji otežava sporazumevanje. One to jesu eventualno samo dotle dok sama reč i njeno značenje ne postane poznato. U tom pogledu nema načelne razlike između domaće i strane reči. I jedna i druga mogu biti nerazumljive pri prvom uvođenju u jezičku praksu. Njeno dalje razumevanje i prihvatanje stvar je obrazovanosti i poznavanja stvari. Čim reč postane poznata, granice upotrebljivosti nestaju.

(4) Dodao bih i sledeće: jedva da se može govoriti o rivalstvu dveju istoznačnih leksema — domaće i strane; iako u nekim situacijama značenja mogu biti ista, u drugima se ona mogu bitno razlikovati. Detaljnija analiza, koju ostavljam za drugu priliku, pokazala bi nejednaku upotrebno-semantičku vrednost paritetnih leksema, takvih kao što su, npr. *frižider: hladnjak* (sinonimi su — u značenju rashladnog uređaja za održavanje namirnica; strana leksema neupotrebljiva je, međutim, kad je po sredi hladnjak automobila) ili takvih kao što su npr. *ideja, misao, predstava, zamisao* i dr., jer "ideja" može biti sve to, ali, s druge strane, sve što je "misao", "predstava", "zamisao" ne mora biti i "ideja" (recimo: pozorišna predstava) "zamisao" može imati značenje "plan" itd. ("agresor" se može prevesti sa, recimo, "napadač", "zavojevač", mada se "napadač", npr. u sportu ili na ulici ne može označiti kao "agresor").

(5) Posebna vrednost mnogih stranih leksema ogleda se u njihovoj strukturnoj sposobnosti da im se osnovno semantičko jezgro upotrebi za tvorbu izvedenica, počesto podesnije nego što su za to sposobne domaće reči. Od osnovne reči "idea", recimo možemo načiniti čitavo gnezdo izvedenica, kao: *ideal, idealan, idealac, idealizam, idealizator, idealizatorski, idealizatorstvo, idealizacija, idealiziranje, idealizirati, idealisanje, idealisati, idealista, idealistica, idealističan, idealističar, idealistički* (isp. Rečnik RSANU) i bezbroj drugih, što nije čest slučaj sa domaćim rečima, u ovom slučaju se rečima *misao, predstava* i sl.

(6) Ne stoji prigovor da bi valjalo zaustaviti se na onim stranim leksemama koje su već stekle tzv. pravo građanstva i postale sastavni deo naše govorne kulture, dakle na onima koje ne zbunjuju, ne dovode u nedoumicu u pogledu značenja. Da je ovo načelo o "građanstvu" (o kojem je govorio i Sterija) bilo presudno i ranije — mi danas ne bismo imali ni ono što imamo, jer da bi se reči ukorenile u sistemu govornog komuniciranja, moraju u njega najpre ući. Ako im se pristup

onemogućí, nemoguće ih je i prihvatiti. Očevídno, u pitanju je procés koji, po prirodí stvari, počinje kao inovacija ili infiltrat, strani elemenat koji odmah ne "leži", da bi se vremenom ipak, ako za to postoje svi potrebni uslovi, u pogledu svoje upotrebljivosti izjednačio s ostalim izražajnim elementima jezika.

(7) Najzad, ne treba izgubiti iz vida na prvi pogled možda neobičnu, ali sigurnu činjenicu — da je i sam narodni jezik, dakle onaj osnovni sloj jezičke situacije, veoma podložan prihvatanju elemenata tuđeg jezičkog izraza. Čak i iz jezika koji su u svojim osnovnim strukturalnim odlukama potpuno drugačiji. Dokaz za to su brojni turcizmi i hungarizmi upravo u narodnom izdržavanju. O tome svedoče i najnovija istraživanja u oblasti jezičkih interferencija, a o tome govori i činjenica da je upravo u narodnom supstandardu veliki broj germanizama tipa: *haustor*, *munštikla*, *cigaršpic*, *nahtkasna*, *sličuge*, *šrafštok*, *zug*, *špacirati se*, *šlag*, *ajzlibavn*, *tišler*, *šnajder*, *krikskolega* itd. — koje jezički standard odbacuje. Odbacuje valjda i otuda što su u književnom jeziku od svih stranih reči — nemačke najmanje zastupljene, jer se, izgleda, oduvek prema njima u literarnom jeziku osećala izrazita odbojnost.

(8) Ne može se prihvatiti ni ideja da bi strane lekseme valjalo izostavljati bar onda kada imamo odgovarajuće domaće reči, kada je, dakle, strana sinonimična, takva kap što je *fudbal* (pored — *nogomet*), *faktor* (pored *činilac*) i sl. U stvari, najčešće i nije reč o pravim sinonimima (*fudbal*, istina, znači što i *nogomet*, mada *nogomet* ne znači i samu *loptu* kojom se *nogomet* igra, a što leksik "fudbal" može značiti). Osim toga, čak i pravi sinonimi imaju, ako ništa drugo, određenu stilističku vrednost, kao sredstvo da se altemiranjem izbegne jednoličnost ponavljanja iste reči.

(9) I najzad, bitna činjenica koju ne treba izgubiti iz vida kad je o tuđicama reč jesu tzv. "funktionalni stilovi", dakle izražavanje koje nameće sama tematika saopštavanja. Savremene lingvističke discipline sasvim precizno razlikuju jedan stil od drugog, recimo, jezik školske nastave, jezik štampe, administracije, politike, sporta, ekonomije ili prava od jezika poezije, lepe književnosti, nauke, radija itd. U mnogim od njih, a posebno u nauci i terminologiji, strana reč je neizbežna i mnogostruko korisna.¹² U okviru takvih stilova reči često

¹² O stranim rečima u stručnoj literaturi najčešće se govorilo baš u vezi sa terminima. Isp. npr. I. Grickat, Pokušaji stvaranja srpske terminologije sredinom prošlog veka, Naš jezik n. s. knj. XIV, sv. 2—3.; M. Pešikan, Opšti rečnik i problemi stručne, posebno botaničke terminologije, Radovi Instituta za jezik i

dobijaju i značenje koja inače u drugim sferama saopštavanja nemaju. Poznavanje takvih reči i njihovih značenja neophodan je uslov za tačno razumevanje saopštenja, a takvo razumevanje jeste stvar naobrazbe i stručne upućenosti u tematiku i materiju o kojoj je reč, pa su već i otuda neprikladni za širu upotrebu. Na ovu činjenicu ukazala je već poodavno M. Ivić ističući da se "neprisutnost svesti o funkcionalnim stilovima ispoljava, pored ostalog, i u neprijateljskom stavu pojedinaca prema sve većem porastu broja reči stranog porekla u našem leksičkom fondu. . . Nasumice proganjati ovakve reči znači, u stvari, doprinosti osiromašnju našeg izražajnog fonda. Svakako, dodaje ona, da je u mnogim prilikama umesnije upotrebiti svoju domaću reč nego stranu. Ali u određenim oblicima kulturnog saopštavanja strana reč dobija svoje pravo mesto. . . Potrebno je tačno sagledati postojeće jezičke stilove, detaljno obraditi specifičnosti njihove strukture, pa onda tek pristupiti propisivanju uputstva o tome gde bi bilo priličnije izbeći stranu reč, a gde bi, naprotiv, njeno prisustvo bilo u principu umesno".¹³

Onima koji o jeziku i njegovoj izražajnoj strukturi trezveno misle uvažavajući postojeće zakonitosti — postojanje jezičkih stilova koje prati i strana leksema nije nikakva tajna. U svesti puristički nastrojenih pojedinaca, obično bezrazložno zabrinutih za jezik, ova svest o žanrovskoj raslojenosti standardnog jezika izmiče iz vida. Možda je upravo to razlog tolikoj povici na tuđice, što međutim, kao što smo videli, samo po sebi nije ništa novo u našoj književnojezičkoj istoriji. Ako se, međutim, čitava stvar shvati kako treba — nikakvoj bojazni i zabrinutosti mesta nema. Naprotiv. Uostalom, jezičko iskustvo od Vučka do današnjih dana to višestruko i jasno potvrđuje. Ono što je, međutim, danas posebno aktuelno — jeste jezik javnih glasila i problem njihove razumljivosti koja se ponekad bitno smanjuje pored ostalog i preteranom upotrebom stručnih i specifičnih termina stranog porekla. Taj problem je, međutim, moderan i zahteva posebnu osetljivost i društvenu odgovornost onih koji se obraćaju heterogenoj i u obrazov-

književnost u Sarajevu, knj. II, 71—82. Iscrpnio o osobenostima terminske leksike, semantičkim odlikama, gramatičkim osobenostima, varijantskim problemima, izradi terminoloških rečnika i dr. veoma instruktivno govori M. Minović u radu O specifičnostima srpskohrvatskih termina i o njihovoj verifikaciji za potrebe škola u SR Bosni i Hercegovini, Radovi, knj. II, Sarajevo 1975, 9—70. Inače, iscrpniji pregled bibliografije o terminologiji (ukupno 85 bibliografskih jedinica) objavljen je u istoj knjizi Radova na str. 83—93 (skupila LJ. Stanić).

¹³ M. Ivić, Problemi norme u književnom jeziku, Književnost i jezik 3, Beograd 1965, 18.

vlastitih imenica iz najrazličitijih jezika, pa i takvih kao što su kineska, burmanska i sl. koja se veoma razlikuju i od glasovnih i deklinacionih tipova domaćih imenica. Međutim, jedva se može išta učiniti da se takav nanos zaustavi ili da se reči neprimerene našem sistemu izgone iz jezika. Njihova pojava u našem jeziku jeste realnost koju ne možemo da odbacimo. U svakom slučaju grčko-latinska osnova nije više jedina po kojoj možemo odmeravati vrednost i upotrebljivost stranih reči. Narušavanje našeg sistema ne samo deklinacije već i drugih modela (takvih kao što su npr. modeli tvorbe reči ili formiranja složenica ili polusloženica tipa recimo: *toplifikacija, avio-kompanija, ino-predstavništvo, mas-pokret* i dr.) kao da je danas već sasvim teško zaustaviti. Čini mi se da su ovakve pojave neminovna sudbina jezika, te da se i naš sistem sada mora prilagođavati tim novim situacijama koje već nalazimo u bezbroj primera, pa i u onima koje nam danas uveliko smetaju. Da li će nam smetati u budućnosti — nije lako predvideti. Istorijsko iskustvo s tuđicima, kao što smo videli, nije uvek davalo za pravo onima koji su zbog njih svojevremeno jadikovali.

Na primedbu o tome da stranu reč treba odmeravati i po njenoj razumljivosti, odgovorio bih, samo jednim citatom: recimo iz Osnova šumarstva Đura Nenadića, koji piše: "U potkornjaka . . . ticala su . . . na vrhu kijačasta" — sve domaće reči, ali sumnjam da je ovo neko razumeo. Nije, dakle, samo strana reč nerazumljiva. Semantička otkrivenost ipak je i stvar obrazovanja i poznavanja stvari, bilo da se radi o domaćem ili stranom izražajnom sredstvu. Uostalom, zar je malo reči stranog porekla u našem jeziku za koje danas više i ne slutimo da po poreklu nisu naše.